

► új magyar szó

Antik tragédiák feszültségálója

Sűrű szövésű, gazdag tanulmánykötet látott napvilágot a minap a gyimesi csángó életformáról a csíkszeredai Státus Könyvkiadónál (Tankó Gyula: *Öregek faggatása. Történelem, életmód, sors – Gyimesben.* 2008). Szerzője gyimesi származású értelmiségi, akinek 1996 óta három, egymással összefüggő könyve is megjelent a gyimesi népelet vonatkozásairól, és jó pár néprajzi könyv társszerzője is.

Ez a könyve tulajdonképpen az erdélyi és magyarországi folyóiratokban megjelent néprajzi dolgozatainak gyűjteménye: belülről megélt, félig tudományos elemzés, félig lírai ihletettségű, impresszionisztikus vallomásfüzér a gyimesiek életformájáról, szokásvilágáról, hagyományairól. Igen tanulságos és sokatmondó a felépítése, tartalma is.

Fő helyen a tájegység mini-monográfiája (Gyimes rövid története) vezeti be az olvasót a csángóság e sajátos csoportjának világába, majd a helynevek és a helytörténet szoros kapcsolódásait gyűjti egybe a szerző (*Helynevek Gyimesben*). A továbbiakban olyan beszédes címek következnek, mint *A teherbe esett leány* (a bitangos lányokról és a bitangokról), *Az asszony helye a gyimesi világban*, *A gyimesi kalibázás*, *Kalákarendszer Gyimesben*, *Új hagyományok születnek...*, *Öljük magunkat (Öngyilkosság Gyimesben)*, *Az öreg helye a gyimesi társadalomban* – a hozzájuk tartozó gazdag könyvészzel és szómagyarázattal.

A könyvben az adatközlők történetei, tényközlései változatosan keverednek a szerző személyes ifjúkori élményeivel, benyomásaival. Munkájának nagy erénye, hogy belülről, már-már rejtett összefüggéseiben látja azt a világot, amelyet mások kívülről érkező, némileg rácsodálkozva, a kuriózumok vonzásában, a divatos elvárásoknak engedelmességgel elemezgetnek. Tankó Gyula néprajzi adalékai szűkebb pátriájának megértéséhez nem egyszerű dolgozatok, hanem egy életmű egymásba illeszkedő rétegei.

Ízelítőül részleteket közlünk a gyimesi lányanyák – a bitangos lányok –és gyermekeik sajátos, sanyarú sorsáról, amely a világ fősodrától némileg távol eső vidéken az antik tragédiák feszültségálójának bélyegét hordozza magán. (Cseke Gábor)

Tankó Gyula: *A teherbe esett leány*

Gyermekkoromban a szomszéd leánya, Anna, gyakran énekelt egy szívszaggató, keserves éneket. Akkor még nem tudhattam, miért éneklő munka közben, hegyoldalón, pásztorkodáskor ezt a szomorú dalt:

„Ez a kislány akkor kezd búsulni
Mikor a szoknyája kezd kurtulni
Akkor jut a szerelem az eszébe
Mikor sír a kicsike az ölébe

Lányok, lányok, rólam tanuljatok
A legénynek csókot ne adjatok
Mert az a csók nem esik hiába
Hull a könnyed a bölcső oldalára.”

Igen, itt van a baj! „Hull a könnyed a bölcső oldalára.” Annának gyermeke született, a legényapa pedig továbbállt... Ezzel a kitérővel megérkeztünk egy szomorú, kényes témához: leányanyák Gyimesben.

A leányanya neve bitangos leány, a gyermek a bitang, a legényapát pedig bitangos legénynek titulálják. Így mondják: „az Anna bitangja”, „Emre bitang volt”, „Gy. A. bitangos legény”. Honnan ez a húsbavágó, leértékelő, elítélő elnevezés? Vajon mivel érdemelte ki egy ártatlan gyermek ezt a nevet, hiszen ő – ahogyan az ének is mondja – „szerelemből jött a világra!” A Magyar Értelmező Kéziszótár a bitang szóra csak pejoratív jelentést ismer: „hitvány gazember, jöttment csavargó, jellemtelen semmiházi”. (...) Erős, csípős ostor a nyelv!

A fenti sorrend nem véletlen. A legszomorúbb és sokszor tragédiába torkolló sors a bitangos leányé, utána következik a bitang, a gyermek, és végül a bitangos legény, aki bármennyire is fenn hordja az orrát, mert „betyár, jó kakas”, azért tettét elítéli a közösség. Nem olyan hangosan, mint a leányt, de a falu szája a legényre is rájár.

És nem szabad kifelejtenünk a „faluszáját”, a közösséget, ahol a szereplők mozognak. Mert olyan az egész, mint egy antik tragédia, itt is léteznek főszereplők, kórus és nemtörődöm vagy rosszindulatú hallgatóság. A tragédia kimeneteléhez nagyban hozzájárul a közvélemény, a pletyka, a faluszája! (...)

Vizsgáljuk a számok tükrében, hány törvénytelen, bitang gyermek született csak Gyimesközéplekon az ötvenes években: 1950-ben 153 újszülöttből 32 bitanggyermek; 1954-ben 134 újszülöttből 25 törvénytelen gyermek; 1956-ban 150-ből 30 gyermeknek nincs bejegyzett apja; 1957-ben 148 újszülöttből 32 törvénytelen szülés; 1958-ban 164 újszülöttből 26 bitanggyermeket jegyeztek be; 1960-tól rohamosan csökken a bitanggyermek száma. Vajon miért?

Lehetséges, hogy a csángó leányok is, kitekintve a világba, eltanulták a védekezés fortélyait. Eddig ritkán mozdult ki a csángó fejrényp a falujából. Mostantól iskolákba mennek, ingáznak, sőt egyetemeket is végeznek. Tehát kinyílik előttük a világ minden szempontból. A nagyszámú terhesség másik oka az volt, hogy itt tabu volt a szexuális kérdés, erről nagyon ritkán beszélt lányával az anya.

Ők is csak a védekezés rudimentális módjait ismerték, és a terhességmegszakításnál olyan eljárásokat, burjányokat, felpiszkálást használtak, ami sokszor járt halállal, egész életre kiható betegséggel. És ne feledjük, hogy ez óriási bűnnek is számított! Az erőltetett iparosítás, ingázás, a primér közösségek lassú felmorzsolása lehetnek az okai annak, hogy 1966-ban a 118 újszülöttből már csak 4, 1967-ben 119-ből már csak 2 törvénytelen bejegyzést találunk.

1976-ban 109-ből egy leányanya volt bejegyezve, és azóta nem jegyeztek bitangul született gyermeket. De ezek a számok még árulkodnak valamiről! Sajnos, 1984-ben 100 alá csökken a születettek száma. És ez azóta minden évben apad. Nincs már törvénytelen gyermek, de törvényesen született is alig akad. (...)

A bitang gyermek... egész életében hordja ezt a nevet. Sőt, halála után is, mert a név átalakulhat gúny-, majd melléknévvé. És ez a név öröklődhet.

Valamikor, még a múlt század elején, amikor Ugrán alig volt negyven ház, élt Ugraderekán egy család. Tankók voltak. Egyszer az egyik leánynak bitangja született. Úgy hívták, hogy Tankó György. Csakhogy még volt vagy két Tankó György. És hogy megkülönböztessék, odaírták a neve után és úgy hívták, hogy Bitang Gyuri. Ha leírták, zárójelbe a neve után írták ilyenformán: Tankó György (Bitang).

Betyár legény cseperedett belőle, megházasodott, született vagy tíz gyermeke, akkor ez megszokott dolog volt. A fiai már örökölték a melléknevét és így hívták őket: Bitang András, Bitang Gyurka, Bitang Pista. Mindig oszlott a család, s ma már ezt a melléknevet több mint 500-an viselik. A szer, ahol laknak, a Bitangszer, a birtokaik a ház körül Bitang oldal, a Bitangoknál, tehát már helynevekké alakult a bitang melléknév. Így él az a név mindjárt kétszáz éve.

A bitangot az anyja után nevezik: pl. a B. G. bitangja, a Gyurka Anna bitangja. Csak így, név nélkül, akár fiú, akár lány. Érdekes módon, ha házasember csinál bitangot leánynak, akkor az apa nevét használják, pl. a Jani Pista bitangja.

A bitang gyermeket megkeresztelik, beírják az anyakönyvbe az édesanya neve szerint, és az apa neve helyett egy vonalat húznak, mintha az nem is létezne... A gyermeket a bitangos leány szülei nevelik, ők adják férjhez vagy házassítják, mint saját gyermeküket. Gyakran a nevük után is íratják...

Gyimesi népünnepély a negyvenes évek elején (archív felvétel, Ádám Gyula gyűjteményéből)

Gyakran a gyermeket valamelyik gyermektelen nagynénje vagy nagybácsija (édesanya testvérei vagy nagyanyja, -apja testvérei) örökbe fogadja, a neve után íratja és úgy tekinti, mint saját gyermekét. Így a vagyon sem kerül idegen kézre. A vagyon elidegenedésétől a csángók még ma is úgy félnek, mint az ördög a tömjéntől. A gyermek kiesik a családból még akkor is, ha később az édesapja meggondolja, és elveszi a gyermek édesanyját...

Íme, mit mesél erről az egyik adatközlő:

„Mi szerelemből házasodtunk össze. A legnagyobb fiam bitang volt, mert előre édesanyám ellenezte a házasságot. De mi nem adtuk meg magunkat. A szülés előtt G.-t elvitték katonának, aztán csak később kerültünk össze. A legnagyobb fiam mind a kettőnké volt, de mivel bitangul született, édesapámék nevelték. Mindent megadtak neki, mintha a saját gyermekük lett volna, szakmát is adtak a kezibe, a vagyomból is részesítették, de a mai napig nem úgy viselkedik sem velünk, sem a testvéreivel, mint a saját gyermekünk.

Valahogyan elidegenyedett a családtól. Én mint anya úgy érzem, hogy őt mindig valami bántotta. Sokat búsultam ezért is, de nem tudtam meg, nem mondta soha a panaszait. Az lehetett a baj, hogy ő bitangul született? 'Sze hát édes testvér volt a többiekkel!' (B. Berta)

A magyarázat az lehet, hogy nem együtt nőtt fel a testvéreivel, és valahogy úgy érezte, őt kizsájtották a családból. Ezért faggattam őt is a dologról.

„Már kicsi koromba megmondták táticaék (nagyszülők), hogy nem ők az édes szüleim. Nekem olyan furcsa érzés volt, hogy nekem sokkal öregebb valakik fogják a kezemet, mint az osztálytársaimnak. Jól nevelték, szerettek, de úgy éreztem, valahogy távolabb maradtak tőlem. Amikor hazamentem a testvéreimhez, ugyanezt éreztem. Ők ketten játszottak, mintha én nem is lettem volna. Ez volt a helyzet!' (B. I.)

Ha a bitanggyermek az anyjával ment és befogadta az új család, akkor a családfő a neve után íratta, és éppen úgy részesült a vagyomból, mint a család édes gyermekei. Ritka eset volt, de megtörtént, hogy a vénlánynak maradt leányanya nevelte bitanggyermekét. Végeredményben leszögezhetjük, hogy a bitang gyermek is világéletében magával hordozta valamilyenképpen szülei tettét (név, a faluközösség viselkedése stb.).

Ha a bitang már legénnyé, leánnyá cseperedett és párt választott magának, a lakodalmi búcsúztató így búcsúztatta a családtól:

„Árva fejem hiába forgatom
Apámat sehol nem láthatom”

(...) Ilyenkor a vendégsereg elsírt a magát, pedig az illető nem volt árva. (...)

(A téma nem merül ki egyetlen fejezetben, fel-felbukkan más vonatkozásban is. A könyv végéről idézünk egy helyi anekdotát, amely nevetésbe csomagolva jelzi a törvénytelen gyerekek stigmatizálásának gyimesi paradoxonát. – Cs. G.)

Kicsi magyarvilág elején (1940) Horthy Miklós Csíkba készült. Nagy volt a felhajtás, hátha Gyimesbe is eljön. Levonultak a csángók a patakokból csodalátni. Ugrán egy egész rokonságot úgy hívnak, hogy Bitangok. Ez a melléknevük: Bitang Ferenc, Bitang András Péter stb. Ahogy a főúton a községháza körül gyúródik a jónép, megjelenik egy aranyaszájú kakastollas csendőr, és elkiáltja magát:

– Hátra, bitang nemzetség, hát nem látjátok, hogy nem lehet járni az úton?

Az öreg Bitang András, aki ő maga is ott tátotta addig a száját, elsomforgott haza, leeresztett orral és lehangoltan mondta az érdeklődőknek:

– Ezek má valahonnan ismernek münköt, met egy csender nevünkön szólított...